

KAIP LIETUVIAI JUOKAUJA DĖKODAMI

GIEDRĖ ČEPAITIENĖ

Šiaulių universitetas

El. p. g.cepaitiene@splius.lt

SANTRAUKA

Lietuvių kalbotyroje juoko fenomeno raiška teoriškai nėra aptarta. Juoką analizuoja vos vienas kitas literatūrologas ar tautosakos tyrėjas. Straipsnyje analizuojama 60 vienaip ar kitaip su dėkojimo situacija susijusių patarlių (jos rinktos iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto elektroninės patarlių bazės). Aptariama, kaip į padėkos situaciją juokaujama reaguojama patarlėmis, kurie padėkos aspektai patarlėse akcentuojami ir kuriais būdais pasiekiamas juoko efektas.

Pagrindiniai žodžiai: kalbos etiketas, pajuokavimai, padėka, adresantas, adresatas, kalbinė raiška.

ĮVADAS

Lietuvių kalbotyroje juoko fenomeno raiška teoriškai nėra aptarta. Juoką analizuoja vos vienas kitas literatūrologas ar tautosakos tyrėjas (Kalėda 1984; Pabarčienė 2003; Barzdaitienė 2003; Skabeikytė-Kazlaukienė 2008, 2013). Nida Vasiliauskaitė, išryškindama Henri Bergsono, prancūzų intuityvistinės estetikos teoretiko, juoko sampratą, nurodo, kad šis autorius į juoką žvelgė kaip į socialinės kontrolės formą, individo priderinimo prie visuomenės būdą, socialumo konstravimo strategiją (Vasiliauskaitė 2008: 76). Taigi šis požiūris rodo, kad juoku bandoma atkreipti adresato dėmesį į netinkamą, nepriderintą prie įprastos visuomenės ar kuriai nors bendruomenės elgseną. Vis dėlto taip suprantant juoką apribojamos jo funkcijos. Neretai juokaujama ne dėl adresato elgsenos, bet dėl visai kitų priežasčių. Adresantas gali pasišaipyti iš pačios situacijos netikėtumo ar keistumo, kartais pajuokaujama bandant sušvelninti pokalbio atmosferą, sumažinti atsiradusią įtampą, o neretai pajuokavimu norima pakelti pokalbio

dalyvių nuotaiką. Kartais juokas yra viena iš adresanto charakteristikų: pajuokavimas – būdingas jo bruožas. Apie tokius žmones neretai sakoma: *juokdarys, pramaniūgas, valiūkas, šposininkas, švaipa, šmutas* ir kt.

Šio straipsnio tikslas – aptarti, kaip į padėkos situaciją juokaujamai reaguojama patarlėmis, kurie padėkos aspektai patarlėse akcentuojami ir kuriais būdais pasiekiamas juoko efektas. Analizuojamos lietuvių patarlės, paskelbtos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto duomenų bazėje¹.

Pajuokavimai kalbos etiketo situacijose būdingi tada, kai adresantą ir adresatą sieja ne oficialūs, bet familiarūs, neįpareigojantys santykiai. Kitaip tariant, pasišaipyti adresantas linkęs arba tik iš tų pašnekovų, kurie priklauso tai pačiai bendruomenei, yra geri pažįstami, arba drauge su jais – iš netikėtos situacijos. Kartais pajuokavimai tiesiog parodo gerą adresanto nuotaiką, jo norą, pakelti ūpą ir kitiems. Lietuvių patarlės, atspindėdamos tokius pajuokavimus, rodo, kad adresantas paprastai reaguoja į šias kalbos etiketo situacijas: padėką, pasisveikinimą, atsisveikinimą, prašymą ir pasiteiravimą.

Juokas yra būdinga smulkiųjų tautosakos žanrų, taigi ir patarlių, ypatybė. Kaip teigia Lilija Kudirkienė, šis žanras „kilęs iš amžino noro šmaikštauti, į dažną situaciją pažvelgti juoko akimis – arba pašiepti, ironizuoti“ (Kudirkienė 2009: 138). Kaip ryškiausi patarlių ir priežodžių poetikos ypatumai paprastai nurodomi vaizdingumas ir ekspresyvumas, drauge pažymint, kad patarlių mintis neretai reiškia perkeltinės reikšmės vaizdais. Nors jų leksika kasdieniška, daiktiškai konkreti, tačiau ji neretai sustiprina komiško efektą, kuris paryškina ritmo, rimo, kitomis eufonijos priemonėmis (Grigas 1968: 21–22; Zaikauskienė).

Bene gausiausią grupę sudaro pajuokavimai, susiję su padėkos raiška. Tokių patarlių minėtoje duomenų bazėje rasta 60². Lietuviams būdingiausia padėkos raiška – jaustukai *ačiū* ir *dėkui*. Jie yra absoliutieji sinonimai, vienodai gerai tinkantys dėkoti bet kuriam pašnekovui ir bet kurioje situacijoje. Greta jų dėkoma performatyviu veiksmažodžiu *dėkoju*, būdvardine konstrukcija *esu dėkingas (-a)*, įvairiomis daiktavardinėmis konstrukcijomis (*reiškiu padėką, noriu išreikšti padėką* ir pan.). Tačiau tokia padėkos raiška būdinga tada, kai adresantą ir adresatą skiria kuri nors socialinė distancija arba situacija reikalauja oficialaus bendravimo. Patarlėse jokių oficialumo ženklų nėra, todėl jose paprastai minimi tik padėkos jaustukai.

1 www.aruodai.lt/patarles

2 Ieškota pagal reikšminius žodžius *ačiū, dėkui* ir šaknį *dėk-*.

SEMANTINĖS PADĖKOS GRUPĖS

Dėkojimo veiksmai. Lietuvių patarlės rodo, kad pajuokaujama mokant mandagios elgsenos³. Tokių patarlių adresantas, kreipdamasis į adresatą forma *tu*, atkreipia pastarojo dėmesį į tai, kada būtina dėkoti, pvz.: (1) *kad duoda, imk ir ačiū sakyk*. Neretai kiek pasišaipoma iš paties dėkojimo veiksmo. Kartais pasišaipymo objektas – padėkos jaustukas, pvz.: (2) *ačiū – pabučiuok pečių, o kartais – pats veiksmai, pvz.: (3) sveikas, dėkui, kam to reikia, aš nenoriu, man nereikia*. Pastaroji patarlė rodo, kad šaipomasi iš pernelyg mandagaus žmogaus. Šio tipo patarlių esama ir daugiau: (4) *kaip dėkui, taip ačiū*; (5) *kaip sveikas – taip dėkui*; (6) *kaip pasakei „sveikas“, taip atsiliepė ir „dėkui“*. Jomis atkreipiamas adresato dėmesys į tai, kad pernelyg dažnas dėkojimas nusipelno pašaipos.

Kita vertus, viena kita patarle pašaipiai vertinami tokie žmonės, kurie negeba deramai padėkoti. Tokios yra šios patarlės:

- (7) *nei ačiū, nei sudiev;*
- (8) *nei ačiū, nei išgrauš;*
- (9) *nei dėkui, nei išgrauš;*
- (10) *nei sveikas, nei dėkui;*
- (11) *nei išlup, nei išgrauš;*
- (12) *nei dėkui, nei sudie;*
- (13) *nei dėkui, nei išlup.*

Esama patarlių, kuriose pabrėžiama, jog dėkojama tik kitam asmeniui (ne pačiam sau), todėl adresatas skatinamas gyventi taip, kad dėkoti apskritai nereikėtų. Tai matyti iš šių pavyzdžių:

- (14) *ką pats pasidirbsi, dėkui nesakysi;*
- (15) *ką pats padarysi, dėkui nesakysi.*

Pasitaiko ir tokių patarlių, kuriose pavartotu jaustuku *ačiū* vertinamas adresato elgesys paryškinant adresanto atsiribojimą, kitaip tariant, parodant pašnekovui jo vietą, pvz.: (16) *ne tavo sveikinu, ne man ačiū*. Tokį atsiribojimą galima įžvelgti ir patarlėje (17) *kam dėkui, kam išgrauš*, tik čia pats adresantas parodo, kad jo padėka skirta ne visiems jį girdintiesiems.

Kartais dėkojant juokaujama, taip parodant, kad situacija yra sudėtingesnė, todėl vien dėkojimo žodžių nepakanka. Paprastai adresantas parodo manantis, jog jo suteikta paslauga adresatui yra reikšminga, todėl jis tikisi iš adresato kokio nors materialaus atlygio: pinigų, dovanos ar pan. Taip traktuotinos šios patarlės:

3 Tyrinėtojų nurodoma, kad viena iš svarbiausių patarlių funkcijų – edukacinė, „dažniausiai omenyje turimas bendras (*general*) auklėjamasis patarlių vaidmuo“ (Zaikauskienė 2010: 98).

- (18) *mano vaikai „ačiū“ nevalgo;*
- (17) *dėkui, kišu vaikui;*
- (18) *geriau maža dovanėlė, negu didelis ačiū;*
- (19) *su ačiū (su dėka) neatliksi, su pyragu neužkiši;*
- (20) *nebus už „dėkui“ – reiks ir į kišenę;*
- (21) *dėkui – tai dėčkui, o man kas?;*
- (22) *su dėkui nieko nebus;*
- (23) *su dėkui subinę užsilopyk.*

Dviejose pirmose šio tipo patarlėse adresantas apeliuoja į adresatą įvesdamas jautrią vaikų temą (*mano vaikai „ačiū“ nevalgo; dėkui, kišu vaikui*), taip leisdamas suprasti, kad situacija reikalauja ne tik padėkos žodžių, bet ir materialaus atlygio, kurio laukianti šeima. Beje, 17-oji patarlė gali būti sakoma ir tada, kai atsidėkojama kažkuo, ko geidžia vaikas (pvz., koku nors gardumynu). 18-oji patarlė (*geriau maža dovanėlė, negu didelis ačiū*) gali būti aiškinama dvejopai. Viena vertus, joje, kaip ir pirmojoje patarlėje, esama užuominos į materialinį atlygį (*mažą dovanėlę*). Kita vertus, ją galima traktuoti kaip kalbos jausmo nepradusio žmogaus pasišaipymą iš netaisyklingos padėkos raiškos (*didelis ačiū*). Lietuvių kalbos jaustukai sakinyje neretai atlieka veiksmožodžių funkcijas, todėl greta jų, kaip ir veiksmožodžių, gali eiti tik prievieksmis. Kitaip tariant, jei nesaikoma *didelis dėkoju*, tai lygiai taip nesakytina *didelis ačiū*, o vartotinos konstrukcijos *nuoširdžiai dėkoju*, *širdingai ačiū* ir pan. 19-ąją patarlę taip pat vertinamas atliktas darbas ir pabrėžiami du dalykai. Pirmoji patarlės dalis rodo adresanto nuostatą, jog žodžiai darbų nepadaro (*su ačiū (su dėka) neatliksi*), o antroji netiesiogiai nurodo, kad vien maistu už darbą negalima atsidėkoti (*su pyragu neužkiši*). 20-ojoje patarlėje situacija dar labiau sukonkretinama, užsimeriant apie atlygį pinigais (*reiks ir į kišenę*). Nors 21-ojoje ir 22-ojoje patarlėse nieko konkretaus neminima, tačiau reiškiami užuomina apie atsidėkojimą ne vien padėkos žodžiais. Pirmojoje jų ta užuomina reiškiami kaip klausimas, o antrojoje jau kaip tam tikras reikalavimas (*nieko nebus*): adresantas įsitikinęs, kad jam bus ne tik padėkota, bet ir atlyginta. Paskutinė šio tipo patarlė rodo, kad adresantas į padėkos žodžius reaguoja šurkščiai, pajuokdamas juos pasakiusį asmenį. Visų šių patarlių moralas vienas: ne visada už paslaugą užtenka tik padėkoti.

Esama ir daugiau bendro pobūdžio padėką rodančių patarlių:

- (24) *eina – dėkui, neina – ir tai dėkui;*
- (25) *Dievui dėkui, velniui nieko;*
- (26) *dėkui už šilumą – ar gerai išvelėjai vilną?;*
- (27) *ne už dėkui arklys nuperkamas;*
- (28) *ne tam dėkui, kuris kojas ruošiasi auti(s), bet tam, kuris auna;*

(29) *ne dėkui tam, kas mane pažįsta nedėlioj, dėkui tam, kuris mane pažįsta subatoj.*

Užstalės padėkos. Iš patarlių išryškėja, kad neretai juokaujama dėkojama kylant nuo stalo:

(30) *dėkui, dėdžiau (dėde), jau priėdžiau, ačiū, teta, jau užteko;*

(31) *dėkui sveikas gatavojęs, mano pilvą ratavojęs;*

(32) *dėkui dėdžiui, kad paėdžiau: nei paguliu, nei pasėdžiu;*

(33) *dėkui tau ir vaikam, ir bačkelai ir lunkam;*

(34) *dėkui virusiai, kepusiai, man pilvelį patepusiai;*

(35) *ačiū už pusrytį, o su pietais prašom pasiprovyti;*

(36) *ačiū už pietus, vakarienei pasiprovyk;*

(37) *ačiū už aguonas, bet aš norėčiau duonos;*

(38) *dėkui už žuvį, o už kvasą kitąsyk;*

(39) *dėkui už vidurius, kraštus atiduosiu;*

(40) *dėkui dėkui, išvirs katės blėkų;*

(41) *ačiū už čėsnį ir už pašnekesį, už žuvį ir už liežuvį;*

(42) *ačiū, jau pilnas pilvas ir kišenė;*

(43) *ačiū, jau pilna dūšia ir kišenė;*

(44) *skalsa valgantiems, dėkui duodantiems.*

Neretai tokios patarlės rimuotos, jose minimi asmenys, kuriems skirti padėkos žodžiai, pvz., šiose patarlėse adresatams įvardyti vartojami giminystės terminai (*dėdžius, dėdė, teta*) ne parodo tikruosius giminystės ryšius, bet vartojami kita reikšme – jie nurodo, kad kreipiamasi į vyresnį asmenį. Šie žodžiai patarlėse pasirinkti tikslingai, kaip geriausiai tinkantys patarlės ritmikais: *dėdžiau – priėdžiau, teta – užteko*. Kai kurios iš šio tipo patarlių labai išplėtos. Kartais jose plėtojama adresanto jausenos tema, pvz., *dėkui dėdžiui, kad paėdžiau: nei paguliu, nei pasėdžiu*, – taip šmaikščiai hiperbolizuotai apibūdinamas visiškos soties jausmas. Kitose šio tipo patarlėse plėtojama adresato tema, pvz.: *dėkui tau ir vaikam, ir bačkelai ir lunkam; dėkui virusiai, kepusiai, man pilvelį patepusiai*. 33-ioji padėka sietina su vaišinimosi alumi tradicija. Ne visai aišku, kodėl čia kaip adresatas minimi vaikai – aludarystės istorijoje apie kokį nors specifinį vaikų vaidmenį darant alų, juo vaišinantis ar naudojant jį apeigoms nekalbama (žr. Laurinkienė 2012). Veikiausiai patarlėje jie minimi tik dėl noro išlaikyti pasakymo ritmą ir rimą. 34-osios patarlės adresatas – valgy gaminusi moteris, čia ne tik įvardijami jos veiksmai (virusiai, kepusiai), bet drauge esama ir veiksmo perkėlimo, kai iš tiesų nusakoma adresanto jausena kaip tų veiksmų rezultatas (*man pilvelį patepusiai*). Pastaroji patarlės dalis, veiksmo perkėlimas, ir sudaro pajuokavimo esmę. Visos šios patarlės skirtos pamaloninti adresatui, kuriam nuoširdžiai dėkojant hiperbolizuotai parodoma adresanto jausena.

Kai kuriose patarlėse nors ir dėkojama už valgį, bet drauge šmaikštaujant vienaip ar kitaip adresantas nusako kitus savo lūkesčius, taip pat sietinus su maistu, pvz.: *ačiū už pusrytį, o su pietais prašom pasiprovyti; ačiū už pietus, vakarienei pasiprovyk; ačiū už aguonas, bet aš norėčiau duonos; dėkui už žuvį, o už kvasą kitąsyk; dėkui už vidurius, kraštus atiduosiu; dėkui dėkui, išvirs katės blėkų*. Dvi pirmosios šios grupės patarlės leidžia suprasti jų pavartojimo laiką (pirmoje minimi pusryčiai, antroje – pietūs). Patarlė *ačiū už aguonas, bet aš norėčiau duonos* rodo pačios situacijos komišumą: adresantas tikėjosi vieno, o gavo visiškai kita. Patarlė *dėkui už žuvį, o už kvasą kitąsyk* sietina su adresanto orientacija į ateitį: dėkojama tikintis, kad ir ateityje prie to stalo bus pakviestas (*už kvasą kitąsyk*). Patarlė *dėkui už vidurius, kraštus atiduosiu* savo konstrukcija panaši į mįslę (*vidurį pasiėmė, kraštus atidavė* – valgio lėkštė)⁴, tai ir sudaro jos pajukavimo esmę. Sudėtingiau paaiškinti patarlės *dėkui dėkui, išvirs katės blėkų* esmę, nes čia įmanomos bent kelios interpretacijos. Į ją galima žvelgti kaip į ironišką padėką, kai iš tiesų adresantas ne dėkoja, bet yra pasipiktinęs patiektu valgiu. Tokį požiūrį leidžia formuoti antroji patarlės dalis (*išvirs katės blėkų*), t. y. kalbama apie *blėkus*, valgį iš žarnų (lenk. *flaki*). Drauge nevisiškai aiški lieka žodžio *katės* forma. Tai gali būti ir vienaskaitos kilmininkas *katės*, taip dar labiau sustiprinant pasakymą apie valgio menkumą, bet gali būti ir daugiskaitos vardininkas *kātės*. Tada patarlė akcentuotų šeimininkų darbo prastumą.

Užstalė sietina ne vien su valgymu, gėrimu, bet ir su pokalbiais. Tai atspindi ir šio tipo patarlės, pvz.: *ačiū už čėsnį ir už pašnekesį, už žuvį ir už liežuvį*.

Kai kurios patarlės tik iš dalies priskirtinos šiai grupei. Jos rodo, kad adresantas dėkingas adresatui ir už vaišes, ir už kitą atsilyginimą, pvz.: *ačiū, jau pilnas pilvas ir kišenė; ačiū, jau pilna dūšia ir kišenė*.

Vedybos. Rastos 7 patarlės, kuriose juokaujama vedybų tema. Visose jose vienaip ar kitaip minimos moterys, o jų adresantai – vyrai. Vieni jų kalba apie dukrą, kiti – apie žmoną:

- (45) *dėkui Dievui, duktė ištekėjo, neduok, Dieve, sūnus nori ženyti;*
- (46) *ne tam ačiū, kuris žada, bet kuris veda;*
- (47) *ačiū, kas veda, išlup, kas žada;*
- (48) *išgrauš tam, katras žada, dėkui tam, katras veda;*
- (49) *dėkui tam, kuris ima, išlupk rukę, kurs ketina;*
- (50) *ačiū užu gerų pačių;*
- (51) *ačiū ačiū už tą pačių.*

4 K. Grigas yra rašęs: „nesunku pastebėti tam tikrą sąveiką tarp atskirų patarlių ir mįslių“ (Grigas 1968: 13).

Patarlėse, kuriose minimos dukros, dėkojama dėl to, kad dukra ištekėjo, pvz.: *dėkui Dievui, duktė ištekėjo, neduok, Dieve, sūnus nori ženyti*. Šio tipo patarlėse paprastai minimas vyras, pretendentas į dukros ranką. Jų būdingas bruožas – padėka jaunikiui už pasiryžimą vesti ir drauge pajuokimas to vyro, kuris ribojasi tik pažadais, pvz.: *ne tam ačiū, kuris žada, bet kuris veda; ačiū, kas veda, išlup, kas žada; išgrauš tam, katras žada, dėkui tam, katras veda; dėkui tam, kuris ima, išlupk rukę, kurs ketina*. Tik poros patarlių adresantas – vedęs vyras. Jų adresatai – žmonos tėvai, nes jose juokaujama dėkojama už žmoną, pvz.: *ačiū užu gerų pačių; ačiū ačiū už tą pačių*.

Patarimai, kritika. Patarlės rodo, kad adresantas teigiamai vertina, laiko vertais padėkos ne tik patarimus, bet ir kritiką. Tai rodo šios patarlės:

- (52) *ačiū už patarimą, bet ne ačiū už pagyrimą;*
- (53) *dėkui, kas peikia, išgrauš tam, kas atsako;*
- (54) *dėkui už pasakymą, pasakęs nebesirūpink;*
- (55) *dėkui, kas pakalba, išgrauš, kas atsako;*
- (56) *dėkui, kas iškalbėjo, išlup tam, kas atsakė;*
- (57) *dėkui tam, kas iškalbėjo, išlup tam, kas atsakė.*

Pirmoji šio tipo patarlė rodo ryškią moralinę adresanto nuostatą: jis vertina adresato patarimus, už kuriuos ir dėkojantis, bet atsisakantis pagiriamųjų žodžių. Antroji patarlė rodo, kad adresantas teigiamai vertina kritiškus žodžius, už juos dėkoja, bet yra priešiška nusistatęs prieš kitų asmenų nuomonių persakymą (tai rodo žodžio *atsakyti* semantika, reikšmė *reiškia*). Trečiojoje patarlėje nesukonkretinama tai, kas buvo pasakyta: girtas ar peiktas adresantas, tačiau jaučiasi dėkingas už jam skirtus žodžius. Drauge adresantas įspėja adresatą, kad šis toliau savo nuomonės nebesakytų ar nebesijaudintų dėl tolesnių adresanto veiksmų. Jau iš šių patarlių matyti, kad itin neigiamai vertinamos įvairios apkalbos. Dar ryškesnį apkalbų vertinimą rodo kita patarlių grupė, pvz.: *dėkui, kas pakalba, išgrauš, kas atsako; dėkui, kas iškalbėjo, išlup tam, kas atsakė; dėkui tam, kas iškalbėjo, išlup tam, kas atsakė*. Nors šio tipo patarlių pirmoji dalis susijusi su padėka (visos jos pradedamos jaustuku *dėkui*), tačiau antroji jų dalis rodo smerkimą, niekinimą.

Pavydo vertinimas. Kai kuriose patarlėse minimas pavydas, pvz.:

- (58) *ačiū pavydui, išgrauš pažėlui;*
- (59) *dėkui duodantiems, išgrauš pavydintiems;*
- (60) *dėkui drąsai, išgrauš pavydams.*

Tas vertinimas yra dvejopas. Pirmoje šio tipo patarlėje net už pavydą dėkojama. Galima manyti, kad kitų pavydas verčia adresantą pasitempti, daro jį

stipresnį, atkaklesnį. Neaiški šios patarlės antroji dalis: *išgrauš pažėlui*. Lietuvių kalbos žodyne žodžio *pažėlas* nėra, tačiau jame fiksuoti žodžiai *žėlėti* ir *pažėl*. Pirmasis iš jų – svetimybė (plg. rus. жалеть), turinti reikšmes 1. *gailėti, šykštėti*; 2. *gailėtis*. Antrasis žodis – prievoksmis, turintis reikšmę *be reikalo, veltui*. Prie šio žodžio nuorodos, jog jis – svetimybė, žodyne nėra. Vis dėlto reikšmių artumas rodytų juos esant gimines, o greta jų kaip skolinys būtų ir daiktavardis *pažėlas*, reiškiantis gailestį, užuojautą. Vadinasi, šioje patarlėje priešinamas pavaldas ir gailestis.

Dviejose kitose patarlėse pavydo apraiškos smerkiamos. 59-ąja patarle pajuokiami pavyduoliai, o 60-ąja – pats pavydo jausmas.

JUOKO PRIEMONĖS

Pajuokos, pašiepimo ar tik pasišaipymo, juoko efektas patarlėse pasiekiamas keliomis priemonėmis. Vieną iš jų lemia pati patarlių struktūra. Jos, dažniausiai dvinarės, juoką kelia dėl pirmosios ir antrosios dalies semantikos skirtumo, jų priešpriešos, pvz.: *ačiū už aguonas, bet aš norėčiau duonos; ne tam ačiū, kuris žada, bet kuris veda*.

Dauguma patarlių pasižymi sąskambiais, tam tikra ritmika. Kaip teigia K. Grigas, „[J]os lyg prašosi užrašomos dvieiliais“ (Grigas 1968: 24). Esama ir tokių patarlių, susijusių su padėka, pvz.:

*ačiū už patarimą,
bet ne ačiū už pagyrimą;*

*dėkui tam, kuris ima,
išlupk rukę, kurs ketina;*

*dėkui virusiai, kepusiai,
man pilvelį patepusiai.*

Kartais patarlės itin ritmiškos, pvz.: *dėkui tau ir vaikam, ir bačkelai ir lunkam*. Šią patarlę sudaro triskiemenės daktilio pėdos, kai kirčiuojamas paskutinis pėdos skienu (pabrėžiami paryškinti skiemenys *dėkui tau ir vaikam, ir bačkelai ir lunkam*; žodžiai *vaikam* ir *lunkam* parodo patarlės rimą). Atsirandantys sąskambiai patarlę daro lengvai įsimenamą, nesunkiai atkartojamą.

Kartais patarlėse tarsi žaidžiama žodžių reikšmėmis. Antai dėkojimo veiksmo vertinimo, patarimų, kritikos ir pavydo grupės patarlėse neretai minimas žodis *išgraužti*, pvz.: *nei ačiū, nei išgrauš; nei dėkui, nei išgrauš; dėkui, kas peikia, išgrauš tam, kas atsako; dėkui, kas pakalba, išgrauš, kas atsako; ačiū pa-*

vydui, išgrauš pažėlui; dėkui drąsai, išgrauš pavydams. Lietuvių kalbos žodyne (LKŽe) nurodytos tokios žodžio *išgraužti* reikšmės: 1. *graužiant išėsti*; 2. *graužiant padaryti duobelę*; 3. *išvaryti, išuiti*. Nė viena iš šių reikšmių tarsi netinka minėtoms patarlėms. Tačiau veiksmažodžio *graužti* 3-iaja reikšme nurodoma: prk. *neduoti ramybės, prikaišinėti; barti, rieti; įkyriai prašyti; grasyti; įsipykti, įkyrėti*, o *užgraužti* 4-oji reikšmė – *prikaištavimais užkankinti*. Tai leidžia teigti, kad šio veiksmažodžio semantikoje esama ir kalbėjimo semos. Šis kalbėjimas taip pat ne bet koks, o piktas, įkyrus, kankinantis. Vadinas, patarlėse priešinami dėkojimo ir įkyraus ar pikto kalbėjimo veiksmai. Ši priešprieša ir sudaro piktoko pasišaipymo esmę.

Patarlėse pasitaiko tokios leksikos, kuri viešai nevartojama, sudaro tarsi tabu būrį. Tai dažniausiai tos kūno dalys, kurios eufemistiškai įvardijamos „žemiau juosmens“. Kaip teigia K. Grigas, „šio tipo žodžiais [...] pasiekama tam tikro familiarumo, vaizdingai apibūdinamos atitinkamos situacijos, sustiprinamas komiškumo efektas“. Tai rodo ir šie patarlių pavyzdžiai: *dėkui tam, kuris ima, išlupk rukę, kurs ketina; dėkui dėkui, išvirs katės blėkų; su dėkui subinė užsilopyk*.

IŠVADOS

Iš viso patarlių bazėje rasta 60 vienaip ar kitaip su dėkojimo situacija susijusių patarlių. Patarlių analizė rodo, kad jų vartojimas sietinas su keliomis padėkos situacijomis. Adresantai linkę pasišaipyti iš padėkos jaustukų ir pačios dėkojimo situacijos. Neretai patarlės rodo, jog adresantai nesitenkina vien padėkos žodžiais: jie šmaikščiai užuominomis leidžia adresatui suprasti, kad vien padėkos žodžių neužtenka, kad jie tikisi ir materialaus atlygio. Patarlėmis pajuokiamas ir pernelyg mandagus, per dažnai dėkojantis žmogaus ir, atvirkščiai, nemandagus, negebantis padėkoti. Didelę patarlių grupę sudaro užstalės patarlės: dėkojama už soties jausmą, gardų valgį, padėkos žodžiai šmaikščiai tariami ir namų šeimininkams, ir valgį gaminusioms moterims. Vos viena kita patarlė pasišaipoma iš prasto maisto. Dalis patarlių susijusios su vedybomis. Dažniausiai jos parodo adresanto – tėvų – džiaugsmą ištekinus dukrą. Viena kita patarlė – padėka už gerą žmoną. Patarlėmis dėkojama už patarimus ir net kritiką. Dvejopai jose vertinamas pavydas: vienomis iš jų šis jausmas smerkiamas, kitomis už jį dėkojama.

Juoko efektas patarlėmis pasiekiamas keliais būdais: pačios patarlės struktūra, jos ritmika, rimu ar žodžių reikšmių ypatumais.

LITERATŪRA:

- Grigas, K., 1968. Smulkioji lietuvių tautosaka: Patarlės ir priežodžiai. *Lietuvių tautosaka*. T. 5. Vilnius: Mintis, 9–26.
- Kalėda, A., 1984. *Komizmas lietuvių tarybinėje prozoje: literatūros mokslas ir kritika*. Vilnius: Vaga.
- Kudirkienė, L., 2009. Situaciniai posakiai tarp kitų trumpųjų žanrų. *Tautosakos darbai*, 37, 136–147.
- Laurinkienė, N., 2012. Alus – apeiginis baltų gėrimas. *Tautosakos darbai*, 43, 15–33.
- Pabarčienė, R., 2003. Komizmas Balio Sruogos dramoje „Kazimieras Sapiega“. *Žmogus ir žodis*, 2 (5), 3–9.
- Barzdaitienė, L., 2003. Su rimto juokdario kauke: Juozo Erlicko retorinė komunikacija. *Darbai ir dienos*, 33, 169–210.
- Skabeikytė-Kazlauskienė, G., 2008. Petriukas – šiuolaikinių anekdotų triksteris. *Tautosakos darbai*, 36, 143–153.
- Skabeikytė-Kazlauskienė, G., 2013. Lietuvių vaikų anekdotai XX–XXI amžiaus sandūroje. *Tautosakos darbai*, 45, 132–150.
- Zaikauskienė, D. Patarlės ir priežodžiai. Prieiga per internetą: http://old.aruodai.lt/tautosaka/aprasai/tr_patarles.htm [žiūrėta 2013 m. spalio 12 d.].
- Zaikauskienė, D., 2010. Lietuvių paremiųjų funkcijos: teoriniai aspektai. *Tautosakos darbai*, 40, 97–107.

KAIP LIETUVIAI JUOKAUJA DĖKODAMI

Giedrė Čepaitienė

SUMMARY

In Lithuanian linguistics the realization of the phenomenon of joking has not been theoretically discussed. Joking has only been analysed by a small amount of literature or folklore researchers so far. The aim of this article is to discuss how proverbs are used to react jokingly to a situation when thanks are given, what aspects of thanking are emphasized in proverbs, and how the effect of joking is achieved. Lithuanian proverbs presented in the database of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore are analysed.

The total number of proverbs related to the situation of thanking found in the corpus is 60. The analysis showed that the usage of the proverbs is related to different thanking situations. Addressers are inclined to make fun of thanking interjections and of the very thanking situation. As often as not, the proverbs show that addressers do not only restrict to thanking words, i. e. they implicitly express the idea that words are not enough, that they expect material reward as well. The proverbs ridicule excessively polite people, people who give thanks too often and vice versa people who are impolite and are not able to give thanks. Table proverbs are very common: by them thanks are given for

satiety feeling, palatable food, and the words of thanking are snappily announced to the hosts and women who prepared the food. Some proverbs ridicule tasteless food. Some proverbs are related to weddings. Most often they express the addresser's (in this case parents') happiness for marrying off their daughter. Some proverbs express thanks for a good wife. Proverbs are used to thank for advice and even for criticism. Envy has a dual estimation: some proverbs condemn this feeling, some express gratitude for it. The effect of joking is achieved in several ways, i.e. the structure of the proverb, its rhythmic, rhythm or peculiarities of the meaning of words.

Key words: language etiquette, joking, thanks, addresser, addressee, verbal realization.